

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.338.24.021.8

Гріненко А.Ю.*кандидат економічних наук, доцент,
директор Товариства з обмеженою
відповідальністю «Кліар Енерджі»*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено теорію амбівалентності, її філософські, психологічні та економічні основи. Підкреслено головну особливість цієї теорії в галузі дослідження соціально-економічних процесів, а саме наявність протилежностей в їх функціонуванні, їх взаємний перехід і вплив на стан економічної безпеки системи. Критеріями оцінки рівня напруженості в економічній системі є амбівалентність та гострота протиріч або гармоній, які породжуються нею.

Ключові слова: авторитаризм, амбівалентність, безробіття, влада, демократизація, бідність, політичний режим, політична система, сакралізація, соціально-економічні системи.

Гріненко А.Ю. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье исследована теория амбивалентности, её философские, психологические и экономические основы. Подчеркнута главная особенность этой теории в области исследования социально-экономических процессов, а именно наличие противоположностей в их функционировании, их взаимный переход и воздействие на состояние экономической безопасности системы. Критериями оценки степени напряжённости в экономической системе являются амбивалентность и острота противоречий или гармоний, порождаемых ею.

Ключевые слова: авторитаризм, амбивалентность, безработица, власть, демократизация, бедность, политический режим, политическая система, сакрализация, социально-экономические системы.

Hrinenko A.Yu. SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ECONOMIC SECURITY

The article considers the theory of ambivalence, its philosophical, psychological and economic foundations. The paper highlights the main feature of this theory in the study of socio-economic processes: the existence of opposites in their functioning, their mutual transition and the impact on the state of economic security of the system. Criteria for assessing the degree of tension in the economic system are the ambivalence and severity of the contradictions or harmonies generated by it.

Key words: authoritarianism, ambivalence, unemployment, power, democratization, poverty, political regime, political system, sacralization, socio-economic systems.

Постановка проблеми. Сучасні протиріччя у взаємовідносинах влади, суспільства та особистості дестабілюють економічну ситуацію не лише в Україні, але й практично в більшості постсоціалістичних країн, які перебуваючи в трансформаційному стані, в умовах глобалізації намагаються вести розбудову ринкових демократичних відносин. Без сумніву, характер глобалізації, як і будь-якого соціального явища, є подвійним. Неоднозначність та тимчасове співіснування в українському суспільстві процесів зростаючої демократизації та авторитаризму, що відмирає, політичної системи виявляють основні фактори, які визначають різноспрямовані вектори подвійної динаміки політичних процесів в Україні. Нестабільність сучасного суспільства України впливає на коливання суперечливих думок, емоцій особистостей, що посилює в них аномію, агресію. Одним із напрямів вирішення проблеми реалізації таких особистостей є дослідження їх амбівалентності у соціальних установках, амбівалентності влади, під тиском якої вони знаходяться, та політичної амбівалентності, що є варіативним регулятором адаптації до реальної життєвої ситуації. Гармонії або дисгармонії, тобто амбівалентність, яка панує в трансформаційному суспільстві, мають бути дослідженими та забезпеченими єдністю своїх протилежностей; інакше, що, власне, сьогодні і домінує в українській

економіці, може відбутися значне падіння рівня економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки досліджувалися багатьма науковцями як в Україні, так і в інших країнах. Проте предметом дослідження є лише окремі питання проблеми, насамперед пов'язані з формуванням фундаментальних основ забезпечення економічної безпеки, визначенням системи економічних переваг і пріоритетів розвитку, формуванням окремих засад управління безпекою. Серед вітчизняних і зарубіжних авторів, праці яких присвячені зазначеним питанням, варто відзначити таких науковців, як І. Білько, В. Геєць, Б. Губський, Б. Данилишин, Г. Дарнопих, М. Єрмошенко, В. Кейбл, Л. Кістерський, О. Кононенко, Е. Кормишкін, В. Косєвцов, А. Лисецький, В. Мунтіян, Е. Олейников, М. Павловський, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Степаненко, А. Сухоруков, А. Федорищева, Л. Чернюк, С. Шенфілд, В. Шлемко. Проблеми реалізації стратегії економічної безпеки країни, забезпечення захисту національних інтересів у найважливіших сферах економіки набувають великого значення, привертають до себе пильну увагу політичних діячів, учених, найширших верств населення. Актуальність цих проблем викликана масштабами загроз і реальними збитками, завданими економічній безпеці кра-

їни внаслідок безпрецедентної народногосподарської кризи першого десятиліття нинішнього століття, яка за своєю глибиною і тривалістю набагато перевершила Велику депресію всього капіталістичного світу протягом 1926–1933 рр. [1, с. 16].

Варто зауважити, що проблемам соціально-економічних і соціально-психологічних факторів та їх впливу на економічні відносини присвятили свої роботи лише декілька радянських дослідників, які вивчали певні аспекти амбівалентності особистості, а саме морально-психологічну проблему (І. Михеева), амбівалентність в поведінці відносно незнайомого (Т. Сорокіна).

Психологи України розпочали досліджувати феномен амбівалентності дещо пізніше. Зокрема, Т. Зелінська обґрунтовує амбівалентність як властивість особистості, Т. Лук'яненко та В. Чуйко – як рису особистості, А. Хурчак – як властивість атитюдів, В. Хабайлюк – як властивість соціальної установки.

Амбівалентність як психічне та психологічне утворення перебуває в полі зору філософії, соціології, медицини, психології, до того ж кожна з перерахованих наук розглядає її під своїм кутом.

Так, зокрема, соціологи О. Донченко, Е. Дюркгейм, Р. Мертон трактують амбівалентність як протиріччя соціальної системи або як особливість індивідуальної свідомості [2].

Проблему амбівалентності в соціальній психології як характерну ознаку «кризового типу особистості» в умовах переходу від тоталітарної системи до демократії досліджували такі вітчизняні науковці, як Н. Ануфрієва, І. Головаха, Н. Панінаха, Н. Паніна.

Зокрема, І. Головаха, Н. Паніна визначають амбівалентність як двояке, суперечливе відношення особистості до перспективи розвитку суспільства в перехідний період. Для позначення специфічної соціопатії в умовах сучасного розвитку суспільства науковці ввели в обіг поняття посттоталітарної амбівалентності [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження світових тенденцій та національних особливостей розвитку системи економічної безпеки України в контексті соціально-психологічних факторів виконані лише на окремих сегментах. Поглиблене вивчення інституційних парадоксів формування національної системи економічної безпеки та подальше опрацювання амбівалентності особистості як елементу економічної системи у її впливі на економічну безпеку має бути предметом подальшого дослідження.

Дослідження амбівалентності в галузі економічних відносин забезпечить вирішення проблеми виникнення та протікання економічних криз, протиріччя у відношеннях особи, держави і суспільства. На основі викладеного можна сформулювати основне завдання дослідження, яке полягає у з'ясуванні амбівалентності влади та амбівалентності підприємництва, а також їх впливу на безпеку економічної системи.

Мета статті полягає у виявленні сили амбівалентності на основі аналізу національних інституційних особливостей формування системи економічної безпеки в умовах інтеграції України до світового економічного простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до сформульованих цілей статті в подальшому проведено дослідження системи економічної безпеки. Система – це множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середови-

щем та між собою, а також мають мету [4]. При цьому якісні характеристики системи не зводяться до суми якісних характеристик елементів, що її формують.

Будь-який господарюючий суб'єкт, який складається зі взаємопов'язаних функціональних елементів, може бути визначений як економічна система. Економічну систему визначають як сукупність взаємопов'язаних функціональних елементів сутності ведення підприємницької діяльності у вибраних ними технологіями зі створенням товарів або послуг, а також задоволення потреб населення, що проживає на території своєї юрисдикції, відповідно до закону регіону або на території іншої країни відповідно до його законодавства, тобто займається виробничою або зовнішньою торговельною діяльністю.

Кожна окрема система має комплекс властивостей, які регулюють її функціонування таким чином, щоб в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх змін були збережені її сталий розвиток, безпека і стабільність. Якщо цього не відбувається, система втрачає свої основні властивості, її структура та цілісність порушуються.

Таким чином, однією з найважливіших якісних характеристик функціонування системи є безпека. Кожен аспект загальної безпеки має, по-перше, власну функціональну модель, що відображає конкретний бік функціонування системи, а по-друге, ієрархічно, вибудований від планетарного до особистісного масштабу порядок. Безпечним називають явище або стан якогось носія небезпеки, що не містить загрозу можливої шкоди для його оточення. Властивість безпеки приписують об'єкту, який надійно захищений від небезпечних впливів на нього. Поняття «безпека» має дві сторони, а саме зовнішню, яка визначає вплив об'єкта на середовище, і внутрішню, яка характеризує властивість опору об'єкта по відношенню до дії середовища.

Внутрішня безпека є характерною рисою цілісності системи або показником її рівноважного стану. Іншими словами, ця безпека характеризує здатність системи підтримувати своє нормальне функціонування в умовах внутрішніх і зовнішніх впливів. Зовнішня безпека – це здатність системи взаємодіяти із середовищем без порушення його рівноважного стану. Інакше вплив системи на середовище може привести до невідворотних змін або порушення важливих параметрів, які характеризують стан середовища.

Виходячи з вищевикладеного, розглянемо трактування економічної безпеки держави та методикою її оцінки. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277, економічна безпека – стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі, а також характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [5]. Згідно з цим документом Інтегральний індекс економічної безпеки складається з 9 середньозважених індексів і субіндексів, тобто складових економічної безпеки, а саме виробничого, демографічного, енергетичного, зовнішньоекономічного, інвестиційно-інноваційного, макроекономічного, продовольчого, соціального, фінансової безпеки [5]. Водночас кожний субіндекс економічної безпеки містить свої окремі складові. Розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки у розрізі зазначених субіндек-

сів здійснюється на основі оцінки понад 130 окремих індикаторів, які базуються як на статистичних показниках, так і на даних, отриманих шляхом опитування респондентів. Так, серед таких індикаторів з найбільшими ваговими коефіцієнтами можемо виокремити такі:

- коефіцієнт природного приросту (0,1874);
- рівень доларизації грошової маси (0,1767);
- обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни (0,1743);
- сальдо купівлі-продажу населення іноземної валюти (0,1657);
- частка людей похилого віку в загальній кількості населення (0,1625);
- співвідношення банківських депозитів та кредитів в іноземній валюті (0,1425);
- загальний коефіцієнт міграційного приросту (0,1274);
- демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне (0,1265);
- кількість наявного населення (0,1265) [5].

Водночас аналіз світових тенденцій і національного досвіду формування системи економічної безпеки доводить, що в процесі здійснення інституційних змін державного управління в цій сфері кожне прийняте рішення має глибокі наслідки не лише всередині, але й поза межами системи, охоплюючи економіку, політику, соціальну сферу держави тощо. Це пов'язане з тим, що система економічної безпеки є відкритою системою, яка функціонує в міцному взаємозв'язку з її внутрішніми елементами, але впливає на зовнішнє середовище та піддається його потужному впливу, тому визначає розвиток держави як мегасистеми загалом. Отже, відповідно до побудови «корпускулярних систем» як таких, у яких взаємодіють окремі частини, які не пов'язані між собою, але потребують одна одну, система економічної безпеки є стрижнем, що або пов'яже суспільство в єдине ціле та визначить його еволюцію, або залишиться амбівалентно-руйнівною силою [6, с. 48].

Важливим відкриттям в дослідженнях економістів протягом останніх років є визначення амбівалентності і як поведінки (в прийнятті рішень, збалансованості позицій, діях підприємців, влади тощо), і як помірних проявів двох діаметрально протилежних мотивацій.

Амбівалентність має як конструктивний, гармонійний (інтеграція протилежностей у позитивну стійку спрямованість), так і деструктивний, дисгармонійний характер (розбалансованість, дезінтеграція протилежностей у негативну спрямованість).

Одночасна орієнтація на взаємовиключні цінності, зрозуміло, не є якоюсь специфічною рисою українців. Тією чи іншою мірою вона притаманна всім народам пострадянського, а точніше постсоціалістичного простору. Саме таку соціальну амбівалентність кілька років тому дотепно відзначив відомий оглядач британського тижневика "The Economist" у статті під характерною назвою "Post-Soviet schizophrenia". З одного боку, його вразило те, що, згідно з даними соціологів, більшість українців хотіла б, щоб їхня держава у своєму розвитку наслідувала США та Німеччину, а не колишній СРСР. З іншого боку, та сама більшість (90%) переконана, що держава повинна гарантувати їм працю, більше того 46% опитаних вимагають посилення державного регулювання економікою, а лише 31% – його зменшення [7, с. 27].

Подібна амбівалентність притаманна усім народам, при звичаєним до державного патерналізму,

проте в Україні згадана «шизофренія» має не лише посткомуністичний, але й у певному сенсі постколоніальний характер. Сьогоднішній українець психологічно розщеплюється не лише між цінностями державного патерналізму та вільного ринку, комуністичного авторитаризму і ліберальної демократії, але й між традиційно радянською і новою українською ідентичністю.

Тому варто розглянути застосування теорії амбівалентних систем для вивчення соціально-економічних систем [8]. Зокрема, аналізуючи структури різних соціальних систем, таких як структура українського чи якогось іншого суспільства, вважаємо доцільним дати аналіз конкретних співвідношень для таких суспільств між багатими, бідними, і середнім класом.

Влада відіграє подвійну амбівалентну роль, то буваючи необхідним і доцільним механізмом спілкування людей, управління суспільством, то виступаючи як зла та дегуманізована сила, як це було два десятиліття тому в Кампучії, де революційний режим від імені народу знищив майже четверту частину населення країни. Аналогічне явище в історії України спостерігалось у 30-х рр. минулого століття, коли народна влада у боротьбі з «ворогами народу» відправила до Сибіру мільйони українців, які загинули там у каторжних умовах.

Досвід впливу амбівалентності на стан економічних відносин, на систему економічної безпеки є значним. Отже, справа з нашим європейським вибором та одночасне тяжіння до СРСР є сучасними ознаками амбівалентності. Саме амбівалентністю українського населення спричинена амбівалентна політика українських еліт, а саме чи проєвропейський вибір Леоніда Кравчука і Віктора Ющенка, чи проросійський орієнтир Леоніда Кучми та Віктора Януковича. Бажання задовольнити різні групи населення та уникнути політичної конфронтації, яка б розколола суспільство, спонукає українські еліти провадити неординарну амбівалентну політику. М. Корецька зазначає: «Оскільки правитель є точкою концентрованої присутності «благодаті», відношення до нього отримує ті ж риси амбівалентності, які властиві всякому відношенню із сакральним» [9, с. 15].

Економічно Україна має міцні економічні зв'язки з країнами СНД, водночас нарощує економічні зв'язки з Євросоюзом. У 2017 р. Україна мала найбільший товарообіг з Росією і Китаєм, що засвідчує амбівалентність української влади.

З одного боку, є чималий прошарок панівної провладної олігархії, бізнес якої пов'язаний з євразійськими зв'язками, тому перебування України в стані невизначеності їх цілком влаштовує, і яка, відповідно, намагається усіляко законсервувати амбівалентність українського суспільства. З іншого боку, зростає нова молода проєвропейська еліта, яких така амбівалентність не влаштовує. «Чи можливо із цього ускладнення зробити висновок, про те, що амбівалентність влади має онтологічну суть, – ставить риторичне запитання Л. Андреева. – <...> так, щоб дозволити провести відмінність і вибудувати серії феноменів, які провокують думку на добротну філософську турботу» [10, с. 94].

Саме наявна боротьба протилежностей може найближчим часом привести до зміщення еліт, а це вплине на стан системи економічної безпеки України. Але це закономірна амбівалентність трансформаційної економіки; як стверджував П. Бурд'ю, «не варто щоб вас мучила совість, тому що зло, як і добро – поняття умовне і відносне; не варто шукати

джерела зла, визначати його причину в світі, де віртуальне і реальне змішалось» [11, с. 134].

Висновки. Таким чином, амбівалентна природа економічної безпеки вказує на невизначеність і неоднозначність цього соціального феномена, але, будучи незаперечним фактом реальності і виступаючи як образ життя, амбівалентність є сигналом того, що нинішні соціально-економічні відносини переживають складний комплекс трансформацій, які неонов'язково мають негативний порядок і які неонов'язково ініціюють незворотні, структурні зміни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Похилук В. Амбівалентність економічних відносин і економічна безпека. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2011. № 6(2). С. 15–19.
2. Merton R.K. The ambivalence of scientists. Sociological Ambivalence and other Essay. New-York: The Free Press, 1976. P. 35.
3. Panina N., Golovakha E. Tendencies in the Development of Ukrainian Society (1984–1998). Sociological Indicators (Tables, Illustrations and Commentaries). Kyiv, 1999.
4. Перегудов Ф., Тарасенко Ф. Введение в системный анализ. Москва: Высшая школа, 1989.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
6. Гумилев Л. Конец и вновь начало: популярные лекции по народоведению. Санкт-Петербург: СЗКЭО: Кристал, 2002. 416 с.
7. Post-Soviet schizophrenia. The Economist. 4 February 1995. P. 27.
8. Kirij V.G. Ambivalentnye sistemy: filosofi ja, teorija, praktika [Ambivalent systems: philosophy, theory, practice]. LAPLAMBERT Academic Publishing, 2011. 113 p.
9. Корецкая М. Амбивалентность сакрального и амбивалентность власти: от антропологической концепции к философской проблеме. Вестник Самарс. гуманит. акад. Сер. «Филология». 2014. № 1. С. 3–16.
10. Андреева Л. Христианство и власть в России и на Западе: компаративный анализ. Общественные науки и современность. 2001. № 4. С. 85–102.
11. Бурдьё П. О телевидении и журналистике / пер. с фр. Т. Анисимовой, Ю. Марковой; отв. ред., предисл. Н. Шматко. Москва: Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002. 160 с. ISBN 5-7333-0041-8.

УДК 339.9

Задорожна О.Г.

*кандидат економічних наук, доцент
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

«М'ЯКА» СИЛА ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ ЧИННИК ТЕХНОКРАТИЧНИХ АНТИКРИЗОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

«М'яка складова» є невід'ємним елементом-основою світового досвіду, який вчить, що правопорядок кожного народу спирається на його традиції та духовні цінності. Проходить переформатування ментальної сфери населення різних країн. Зомбування становить для людини значно більшу небезпеку, навмисно перекручує метафізичні істини, задає формат нерозуміння і нерозуміння, претендує на формування кодів життєдіяльності, протилежних самому Життю. Для виживання людства слід досліджувати «м'яку» силу у форматі духовно-моральних цінностей і мотивів, які повинні ставати фундаментальними засадами антикризових господарських трансформацій.

Ключові слова: «м'яка» сила, духовно-моральні цінності, технократичний світогляд, зомбування, духовна сфера.

Задорожная О.Г. «МЯГКАЯ» СИЛА КАК ПРИОРИТЕТНЫЙ ФАКТОР ТЕХНОКРАТИЧЕСКИХ АНТИКРИЗИСНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

«Мягкая составляющая» является неотъемлемым элементом-основой мирового опыта, который учит, что правопорядок каждого народа опирается на его традиции и духовные ценности. Происходит переформатирование ментальной сферы населения разных стран. Зомбирование представляет для человека значительно большую опасность, специально перекручивает метафизические истины, задает формат неразмышления и непонимания, претендует на формирование кодов жизнедеятельности, протилежных самой Жизни. Для выживания человечества следует исследовать «мягкую» силу в формате духовно-нравственных ценностей и мотивов, которые должны становиться фундаментальными основами антикризисных хозяйственных трансформаций.

Ключевые слова: «мягкая» сила, духовно-нравственные ценности, технократическое мировоззрение, зомбирование, духовная сфера.

Zadorozhna O.G. "SOFT" POWER AS PRIORITY FACTOR OF TECHNOCRATIC ANTI-CRISIS TRANSFORMATIONS

"Soft component" is an integral element-the foundation of world experience, which teaches that the legal order of each people is based on its traditions and spiritual values. The study of "soft" power requires the definition of deeper meanings within the framework of economic science, aimed at the consciousness, moral and ethical values of the population. There is a reformatting of the mental sphere of the population of different countries. Zombification presents a great danger for a person, specifically overturns metaphysical truths, sets the format of non-reflection and misunderstanding, and pretends to form life codes, which contradicts Life itself. For the survival of mankind, it is necessary to investigate soft power in the form of spiritual and moral values and motives, which should become the fundamental bases of anti-crisis economic transformations.

Key words: "soft" power, spiritual and moral values, technocratic worldview, zombification, spiritual sphere.

Постановка проблеми. Глибинне розуміння нинішнього стану українського суспільства зводиться до констатації, що «ми живемо не в людиномірному суспільстві, а в суспільстві, наскрізь просякнутому

технократизмом та ресентиментними явищами як його наслідком» [1, с. 6]. Зараз вже можна стверджувати, що в умовах масової деіндустріалізації саме технократичне бачення кризової дійсності не